

Лілія Білоусова

МАТЕРІАЛИ ДЕРЖАВНОГО АРХІВУ ОДЕСЬКОЇ ОБЛАСТІ ПРО ДІЯЛЬНІСТЬ ІНОЗЕМНИХ КОНСУЛЬСТВ У ОДЕСІ В ХІХ — НА ПОЧАТКУ ХХ СТОЛІТЬ

У статті висвітлені деякі аспекти діяльності іноземних консульств в Одесі, що знайшли відображення в фондах Державного архіву Одеської області: встановлення міждержавних зв'язків, сприяння розвитку зовнішньої торгівлі, налагодження культурних і особистісних контактів між націями і народами. Особливу увагу приділено одеським купцям та військовим, що виконували консульські обов'язки, таким, як Генеральний консул Неаполя Ф.М. Де Рібас, Генеральний консул Греції І.Г. Вучина, консул США С.І. Раллі, консул Тоскани Ф.І. Родоканакі.

Ключові слова: іноземні консульства, консули, Одеса.

Поява в Одесі іноземних консульств вже з початку ХІХ століття була цілком обґрунтованою. Адже місто, закладене у 1794 р. на місці турецької фортеці Хаджибей з елінською назвою, було засноване з метою виходу Російської імперії на європейсько-азіатські ринки через Чорне море у Середземноморський басейн, для розвитку зовнішньої торгівлі, торгового мореплавання, політичних і культурних взаємовідносин з іншими державами. Першими жителями Одеси стали здебільшого іммігранти з різних країн світу, які здобули йому всесвітню славу космополітичної південної столиці Російської імперії. В умовах фантастично швидкого розвитку порту та його інфраструктури місто стало адміністративним центром величезної прикордонної території Північного Причорномор'я, заселеної іноземними колоністами на теренах чотирьох губерній — Херсонської, Катеринославської, Таврійської і Бессарабської.

Іноземна колонізація та економічне освоєння краю почалися з другої половини ХVІІІ століття, по мірі відвоювання Росією територій у Кримського Ханства і Османської імперії. Землі давалися російським поміщикам, що привозили із собою кріпаків з центральної Росії, та іноземним колоністам — німцям, сербам, болгарам, шведам, швейцарцям, євреям, грекам та іншим народам. Протягом ХІХ століття Одеса стала важливим стратегічним центром. Місто входило до інфраструктури морських портів Чорного і Середземного морів, які давали вихід Російській імперії на країни Європи, Азії і далі, через океан, — до берегів Америки. Північне Причорномор'я з його багатими хлібними полями і продовольчим запасами, зробило Росію найбільшим у світі експортером зерна. На

початку ХХ століття місто посідало 4-те місце за кількістю населення та рівнем економічного розвитку після Санкт-Петербурга, Москви і Варшави, а іноземці склали майже третину міського населення.

Одеса була яскравим прикладом успішного державного економічно-соціального проекту — космополітичного міста на зразок європейського, адміністративного, торговельного, промислового і наукового центру. Саме цим пояснюється особлива увага до нього з боку різних країн світу. Вдале географічне розташування у прикордонні, неофіційний статус портової столиці півдня імперії, реалії та міфи про необмежені можливості для швидкого збагачення — все це зробило Одесу міграційним перехрестям для багатьох народів і націй.

За таких історичних обставин особливу і надзвичайно важливу роль в Одесі відігравали іноземні консульства. Основними їх функціями було обслуговування інтересів своїх країн у сфері бізнесу та покровительство іноземним громадянам, які в силу різних причин перебували на території Росії. Обов'язки консулів були різноманітними: вони видавали паспорти і проїзні документи своїм громадянам; надавали їм допомогу у вирішенні проблемних питань; здійснювали нотаріальні дії та реєстрацію актів громадянського стану; забезпечували представництво громадян своєї держави у судових та інших установах Росії; здійснювали нагляд та інспекцію суден, що плавали під прапором своєї держави, оформляли судові документи, розслідували будь-які події, що мали місце в дорозі та ін.

Важливе значення мали особисті риси консулів. Адже саме вони були посередниками у процесі розвитку міждержавних економічних, соціальних, правових та культурних зв'язків. Як правило, це були відомі, заможні і досвідчені особи, які мали за призначенням урядів своїх країн статус державних чиновників. Але дуже часто на посади консулів запрошували й осіб, які перебували у підданстві своєї або навіть іншої держави, але тривалий час проживали на території Одеси, мали досвід у сфері міжнародних зв'язків і добре знали місцеві умови, що робило їх унікальними спеціалістами у даній сфері. Також існував інститут почесних консулів, які виконували важливу посередницьку роботу на добровільних засадах і не обов'язково були громадянами країн, що запроваджували свої представництва.

У Державному архіві Одеської області матеріали про іноземні консульства та консулів відклалися у кількох основних фондах. Документація Управління новоросійського і бессарабського генерал-губернатора (ф. 1) містить відомості про надання консульствам місць розташування, дозволи на встановлення державних прапорів країн-засновників та рапорти градоначальників щодо розвитку зовнішньої торгівлі та міжнародних відносин. Особливо цікавими є матеріали фонду Канцелярії

одеського градоначальника (ф. 2, 1802–1919), а саме справи про призначення, функції та діяльність іноземних консулів в Одесі, кореспонденція між дипломатичними установами та градоначальником з різних питань (оп. 1, 3); матеріали паспортного столу з даними про іноземних мігрантів (оп. 6), відомості про співпрацю консульств з національними товариствами (оп. 7). На підставі архівних документів можливо встановити деякі біографічні дані про консулів, зокрема, щодо їх станової приналежності, роду занять, благодійної та громадської діяльності, членів сімей тощо. Такі відомості містяться у фондах релігійних установ, думи та управи, навчальних закладів та ін. Враховуючи той факт, що основні матеріали з історії консульських установ та їх представників на теренах Росії зберігаються в Архіві зовнішньої політики Російської імперії Міністерства Закордонних Справ РФ та інших архівних установах Російської Федерації, представляється доцільним дослідження цієї теми за матеріалами Державного архіву Одеської області, в якому зберігаються фонди адміністративних установ, повноваження яких розповсюджувалися на весь Новоросійський край — територію сучасного півдня України.

Перші консульські установи в Одесі з'явилися вже за часів правління герцога Е. де Рішельє, який з 1803 по 1814 роки займав посади Херсонського воєнного губернатора і одеського градоначальника. Як управлінець, герцог приділив основну увагу створенню сприятливих умов для розвитку торгівлі, вбачаючи саме у цьому запоруку швидкого розвитку молодого порту. За короткий термін було розширено будівництво порту і карантину, скорочені на чверть загальні митні тарифи, засновані обмінна та облікова контори, біржа, комерційний суд, дозволено транзит товарів до Молдавії, Валахії, Австрії і Пруссії. Серед найважливіших нововведень в Одесі було заснування перших трьох консульств — австрійського, іспанського та неаполітанського.

Першим Генеральним консулом Неполя в Одесі став рідний брат засновника Одеси віце-адмірала Йосипа Михайловича Де Рібаса — прем'єр-майор Фелікс Михайлович Де Рібас, який займав цю посаду з 1808 року до своєї смерті у 1845 році¹. Про «доодеський» період його життя відомо таке: народився в 1773 році в Іспанії у поселенні Рібас, походив «із дворян італійської нації», приїхав до Росії з Неполя в чині гвардії поручика неаполітанської служби в 1792 році. Служив волонтером при Українській її Величності армії, на підтвердження чого мав атестат від 7 серпня 1792 року, виданий генерал-майором лейб-гвардії Преображенського полку секунд-майором і кавалером Іраклієм Марковим. Потім служив у передовому корпусі в Польщі, де у битві «проти супротивної фракції» проявив відмінну старанність і хоробрість. Указом Чорноморського адміралтейського правління в Миколаєві від 18 грудня 1897 року за

№ 5570 був прийнятий на російську військову службу секунд-майором у Чорноморський гребний батальйон під командуванням Ф.О. Кобле. Звільнився прем'єр-майором і оселився в Одесі, де прожив майже півстоліття. Саме у цьому місті він став домовласником, громадським діячем і главою великої сім'ї, яка протягом наступних більш ніж двохсот років дала Одесі плеяду відомих науковців, літераторів, журналістів, дипломатів².

Перші відомості про Фелікса Де Рібаса виявлені у документах одеського міського магістрата 1799 року про встановлення його власності на будинок на Грецькому форштаді³. Матеріали Одеського будівельного комітету 1806 року підтверджують наявність у Де Рібаса ще одного будинку, хутора та великого саду, який прем'єр-майор того ж року подарував місту⁴. Відомо, що під час війни Росії з Францією Фелікс Михайлович брав участь у зборі пожертв для російської армії, за що був удостоєний права носити бронзову медаль, засновану імператором у пам'ять війни 1812 року⁵.

Його син Михайло-Емануїл Феліксович Де Рібас продовжив справу батька, ставши неаполітанським віце-консулом в Одесі. Він був багатогранною і цікавою особистістю. Народився 15 березня 1808 року в Одесі. Одружився з Єлизаветою Андріївною Ван дер Шкруф і таким чином поріднився з відомою одеською родиною вихідців з Голландії. У подружжя народилося восьмеро дітей — Станіслав-Олександр (1856), Феліція-Марія (20.09.1868 – ?), Іван-Артур (1870), Михайло, Луї-Антоній-Михайло (він же Людвиг), Аріадна, Рафаель та Алісія. Крім консульських обов'язків, займався літературною роботою, досліджував історію краю. У 1854 році став редактором найбільш популярної міської газети «Одесский Вестник»⁶. Попередній редактор О. Тройницький, рекомендуючи Михайла Феліксовича на цю посаду, наводив такі суттєві аргументи, як досконале знання Де Рібасом французької мови та його високі професійні якості. За умовами нового призначення М.Ф. Де Рібас прийняв у 1853 році російське підданство. Дослужився до чина титулярного радника, згодом став директором Одеської міської публічної бібліотеки. Залишив нащадкам чудову науково-популярну працю «Очерки истории Одессы», написану за архівними джерелами Одеси та Неаполя (опублікована у 1988 р. у Неаполі).

Досить фрагментарні відомості збереглися в Одеському архіві про Швейцарське консульство. У 1840 році його очолював Іван Іванович Демоль. Віце-консулом у 1841 році став Генріх Ришард, про призначення якого в обхід загальноприйнятої формальної процедури клопотав перед Міністром закордонних справ Росії новоросійський і бессарабський губернатор Михайло Семенович Воронцов: пана Ришарда «повеліти зволив

визнавати» сам Государь Імператор Олександр Другий⁷. Згодом цю посаду займав Фрідолін Ієнн. У 1874 році Федеральна Рада Швейцарії призначила своїм Віце-консулом в Одесі Готліба Гені (Haeny) з Кьолікена на місце померлого Ф. Ієнна⁸.

Швейцарська громада в Одесі була невеликою, але під Одесою з 1823 року існувало франко-німецьке поселення швейцарців Шабо (Ашабаг), а у Криму — колонія Цюрихсталь (Швейцарська, Джейлав), якими і опікувалося консульство.

У 1891 році Генеральний консул Швейцарії в Одесі Георгій А. Фрейденрейх і канцлер консульства Еміль Бенедиктович Вей займалися організацією святкування 600-річчя заснування Швейцарського Союзу. До ювілейної програми входили такі заходи в Одесі, як вечеря і бал 21 липня в Клубі Новоросійського товариства любителів полювання, однак, з різних причин відбулася лише вечеря «декількома швейцарцями при Петербурзькому готелі»⁹. Архівні справи зберегли відомості про деякі «швейцарські» місця в Одесі: у 1888–1891 рр. консульство розміщувалася в домі Шеміюта по вул. Єлисаветинській, № 15¹⁰; з 1895 року — в будинку Тработті на розі вулиць Преображенської і Єлисаветинської¹¹.

Значну роль у сфері дипломатії в Одесі відігравали консули-греки, які представляли інтереси різних країн. І це не випадково, оскільки серед усіх національних діаспор першої половини ХІХ ст. грецька громада була найрізнобарвнішою у плані підданства: серед них були представники майже усіх європейських країн, найбільше ж — піддані Османської імперії, з 1830 р. — Греції, Великобританії, Франції, Сербії, Данії.

Для греків Новоросія стала прихистком від переслідувань османською владою. Переселяючись до Росії, вони утворили великі громади у Криму, містах Миколаєві, Херсоні, Таганрозі, Маріуполі, Юзівці (сучасний Донецьк) та ін. Що ж до Одеси, то для греків це місто стало культовим — саме тут у 1814 році вони створили таємну організацію «Філікі Етерія», яка фактично підготувала Грецьку національно-визвольну війну.

У документах Державного архіву Одеської області виявлено чимало цікавих фактів про присутність греків у сфері дипломатії. Так, у метричних книгах Одеської Грецької Свято-Троїцької церкви, заснованої у 1795 році, серед парафіян знаходимо чимало поважних осіб, які представляли в Одесі інтереси Греції та інших країн світу. Це були заможні люди, в основному купці 1-ої гільдії, які самі активно займалися торгівлею, мали торговельні доми в різних країнах і цінний досвід закордонних зв'язків. Серед них можна назвати такі відомі в Одесі імена¹²:

Дестуні Іван — Республіканський консул — консул Республіки Семи З'єднаних Островів (запис у церковній книзі за 1806 рік)

Хальяно Костянтин — віце-консул Греції (1819 р.)

Цицині Павел Минайович — Грецький Генеральний Консул Південного Краю Росії (1847–1868 рр.)

Папато Ксенофонт Костянтинович — у 1848–1849 рр. віце-консул Грецького Королівства

Мано Костянтин — грецький консул (1836, 1862 рр.)

Смірнопуло Костянтин — грецький віце-консул (1858 р.)

Чохотін Степан Іоаннович (дружина — грекиня Мочо Олександра Миколаївна) — перший драгоман Російського Генерального Консульства у Константинополі, титулярний радник (1883, 1886 рр.)

Вучина Іван Георгійович — Грецький Генеральний консул (1896 р.)

Фонтана Вільгельм Цезарович (Гулієлльм Кесарович) — Грецький Генеральний Консул (1902, 1904 рр.)

Ненно Феодосій Миколайович — драгоман Грецького Генерального Консульства в Одесі (1902 р.)

Куссіс Олексій Гаврилович — Бакинський грецький консул (1902 р.)

Маврогені Петро — Румунський Генеральний Консул в Одесі (1892 р.)

Боханов Андрій Андрійович (дружина — грекиня Карав'я Софія Костянтинівна) — Ризький грецький консул, ризький нотаріус (1895 р.)

Капсамбелі Еммануїл Георгійович — Грецький Генеральний Консул (1908, 1916 рр.).

Цікаві матеріали зберігаються і у фонді Управління новоросійського і бессарабського генерал-губернатора, зокрема, справа за 1840 рік під назвою «Про порядок призначення іноземних консулів або агентів в Росії»¹³. Документи свідчать, що, згідно з російським законодавством, іноземні консули або консульські комерційні агенти в Росії призначалися посольствами або місіями тих держав, від яких було здійснено призначення. Посольство або місія подавали з цього приводу відповідні папери до Міністерства Закордонних Справ Російської імперії. У 1840 році в Одесі діяло 7 генеральних консулів та 14 консулів.

Генеральними консулами були призначені відомі особи від таких країн як: Австрія — Карл Самойлович Фон Том; Велика Британія — Яків Андрійович Емс; Греція — Костянтин Олександрович Манос; Неаполітанське Королівство — Фелікс Михайлович Де Рібас; Сардинія і Лука — Йосиф Павлович Джованетті; Швейцарія — Іван Іванович Демоль.

14 консулів представляли інтереси таких країн як: США — Іван Степанович Раллі; Баварія — Осип Фомич Етлінгер; Бельгія — Віктор Генно (Енно); Гамбург — Іван Федорович Менгер; Ганновер — Орест Єфимович Масс; Голландія — Едуард Вікторович Тетбу-де-Маріньї; Данія — Яків Якович Гарі; Іспанія — Яків Якович Багуер; Пруссія — Ісай Якович Валтер; Рим — Лукіан Каетанович Міланта; Тоскана — Федір Михай-

лович Родоканакі; Франція — Адольф Алексі Шалле; Швеція — Іван Карлович Вількінс; Сардинія — Фелікс Каетанович Міланта¹⁴.

Помітною фігурою у консульському середовищі був Іван (Янніс, Джон) Степанович Раллі, який тривалий час перебував на посаді консула США в Одесі. Надзвичайно багатий одеський купець, він походив з роду венеціанських дворян острова Хіуса. Його батько володів мережею торгових домів по всій Європі і прибув до Одеси ще на початку 1800-х років, де заснував свою фірму з капіталом у 150 тис. рублів. Після смерті Стефана у 1827 році його син Іван успадкував величезне багатство у 1,5 млн рублів і успішно продовжив справу батька. Торгував зерном, а згодом перейшов на торгівлю вовною, текстилем, льоном. Мав фірми у Молдавії, Валахії, Туреччині, Франції, Великобританії, Персії, США. Раллі став одним з тих, хто започаткував у Росії торгово-пасажирський флот. У 1833 році він став одним з акціонерів Чорноморського товариства пароплавів, яке у 1843 році було реорганізоване у Експедицію постійних пароплавних зв'язків Одеси з Константинополем, а через два роки — у Новоросійську (Одеську) пароплавну експедицію, яка вже мала флот з 15 суден. Володів в Одесі десятками будинків і магазинів. Був щедрим благодійником і меценатом.

Консульські обов'язки І.С. Раллі виконував з 1831 по 1859 рік. І хоча він не був громадянином США, для цієї країни його кандидатура була безцінною. Адже США намагалися налагодити постійну торгівлю зі Східною Європою через Одеський порт ще з 1810 року, коли перше американське судно дісталось Одеси, і герцог де Рішельє гостинно прийняв нових гостей. Однак, тоді продовження не сталося, оскільки на Середземному морі безроздільно панувала Великобританія, яка сприймала Одесу виключно як свою сферу впливу. Франція, Іспанія, Неаполь та інші країни Середземномор'я також намагалися у різний спосіб обмежити присутність кораблів США на Чорному морі, і до певного часу їм це вдавалося.

Однак, зв'язки Росії із США розвивалися, і не останню роль у цьому процесі відіграв І.С. Раллі. Він мав у США власну фірму і був особисто зацікавлений у позитивному результаті. Для історії він залишив безцінні звіти, які надсилав з Одеси до Державного Департаменту США, про розвиток торгівлі і стан Одеського порту, експортно-імпорتنі операції, ціни та кон'юнктурний попит на товари. Оригінали його доповідей зберігаються у Національному архіві у Вашингтоні (США), копії частини матеріалів — у Державному архіві Одеської області¹⁵.

Іншим відомим греком-дипломатом був одеський купець 1-ої гільдії Федір Михайлович Родоканакі (1797–1882) — консул Тоскани в Одесі. Як і Раллі, він походив з аристократичного хіоського роду. В Одесі проживав вірогідно з 1819 року, де заснував торгову фірму. Свій бізнес розвивав у

декількох напрямках — був також судновласником (49 суден), банкіром, промисловцем. Значні фінанси інвестував у сталеливарну, рейкопрокатну, шкіряну, вино-горілчану, джутову та золотодобувну галузі промисловості. У 1854 р. Родоканакі відкрив представництво свого торгового дому у Нью-Йорку (США). Його майно оцінювалося у 4 млн крб. Активно займався благодійністю і меценатством: очолював Грецьке благодійне товариство, був членом низки піклувальних установ, депутатом міської думи і головою Одеського окружного суду. У 1848 р. отримав звання радника комерції і стан потомственного почесного громадянина. В 1861 році Ф.М. Родоканакі був нагороджений за свої значні досягнення орденom Святого Станіслава 3-го ступеня¹⁶.

У 1883 р. в Одесі налічувалося 18 консульств, які заснували Австро-Угорщина, Бельгія, Великобританія, Германія, Греція, Італія, Нідерланди, Румунія, Персія, Туреччина, Сербія, Америка (Сполучених штатів), Бразилія, Іспанія, Португалія, Франція, Швейцарія, Японія. Грецьке Генеральне консульство розміщувалося по вул. Пушкінській, 23 — у власному будинку Генерального Консула Івана Георгійовича Вучини; секретарем Грецького консульства був Єлефтерій Рафаїлович Рафаель¹⁷.

Під час перебування І.Г. Вучини на цій посаді в Одесі тричі побувала Її Величність Королева Еллінів Ольга. Ці визначні для одеситів події сталися у вересні 1873 року, березні 1884-го та у березні 1890 років, коли королева відвідувала Одесу під час своїх візитів до Санкт-Петербурга. Ольга Костянтинівна була Великою княжною з дому Романових — дочкою Великого князя Костянтина Миколайовича і племінницею імператора Росії Олександра II¹⁸. Королевою еллінів вона стала у 16-річному віці, коли одружилася 15 (29) жовтня 1867 року з 22-річним королем Греції Георгіосом I. Дипломатичні зв'язки між Росією і Грецією завдяки цьому династичному шлюбу значно зміцнилися, відповідно посилилися і позиції русофільської партії при грецькому королівському дворі. Зближення домів і династій продовжувалося і в подальші роки.

Деякі деталі перебування грецької володарки в Одесі залишилися у документації Канцелярії Одеського градоначальника, адресованій Міністерству закордонних справ, та у справах Грецького благодійного товариства.

Так, 24 вересня 1873 року одеський поліцмейстер полковник Мінчіакі повідомив грецького консула І.Г. Вучину про заходи щодо забезпечення охорони і порядку при зустрічі і під час перебування в Одесі королеви Греції Ольги: в наряд було призначено 2 помічника поліцмейстера, 3 дільничних пристава, 10 поліцейських чиновників, 13 околоточних наглядачів, 123 городових, 20 кінних стражників, 20 козаків на допомогу поліції та жандарми за призначенням Одеського жандармського управ-

ління¹⁹. У супроводі Генерального консула Ольга Костянтинівна відвідала Грецьку Свято-Троїцьку церкву, зустрілася з представниками влади й міського самоуправління та заклала перший камінь у фундамент майбутнього будинку Грецького дівочого училища, як через два роки вже відвідувало 240 учениць.

Візит 14 березня 1890 року був неофіційним — королева навіть наполягала на своєму небажанні офіційної зустрічі, але провела у місті увесь день. Вранці її яхта «Сфакторія» увійшла до Карантинного порту, і висока гостя приймала на судні градоначальника П.О. Зеленого з дружиною. Свою глибоку повагу з хлібом-сіллю за російською традицією засвідчили жандармський генерал Цугаловський, поліцмейстер підполковник Бунін, товариш міського голови та відомі представники грецької громади Одеси — члени Грецького благодійного товариства. Всі вони були запрошені королевою на сніданок. Найближчими помічниками Її Величності на цей день були Грецький консул І.Г. Вучина і церемоніймейстер граф Гендриков, який спеціально прибув з Петербурга для подальшого супроводу королеви до столиці, а також королівський гофмаршал Мессала. Вечеря відбулася на яхті у присутності Головнокомандувача Одеського військового округу генерала Х.Х. Роопа. Увечері королева Ольга відбула поїздом до Петербурга²⁰.

Про участь І.Г. Вучини у добродійній роботі свідчать матеріали Грецького благодійного товариства за 1888 рік, де зберігаються прохання одеських греків про надання їм матеріальної допомоги. Так, грецько-піддана Анна Різо, яка понад 15 років страждала від важкої хронічної хвороби, отримала від грецького консула кошти на лікування²¹.

У 1889 році в Одесі діяло 18 іноземних консульств, у т.ч. 9 генеральних. Генеральні консульства мали Австро-Угорщина, Бельгія, Великобританія, Німеччина, Греція, Італія, Нідерланди, Румунія і Туреччина; консульства — США, Бразилія, Данія, Іспанія, Персія, Португалія, Франція, Швеція і Норвегія та Швейцарія. Грецьке Генеральне консульство розміщувалося за тією ж адресою, по вул. Пушкінській, 23 — у власному будинку генерального консула Івана Георгійовича Вучини. Секретарем продовжував служити Єлефтерій Рафаїлович Рафаель²².

У 1899 році почали діяти ще три консульства — Сербії, Нідерландів та Японії²³.

У 1901–1906 роках у південній столиці Російської імперії розміщувалося 19 консульських установ від 20 країн. Генеральні консульства урядові мали Австро-Угорщина, Великобританія, Німеччина, Італія, Румунія, Туреччина; Генеральні консульства позаштатні — Греція, Сербія; консульства урядові — Франція, Іспанія; консульства позаштатні — Швейцарія, Португалія, Нідерланди, Данія, Бразилія, Бельгія, Північно-

Американські Сполучені Штати, Швеція і Норвегія, Персія. Генеральний Консул І.Г. Вучина, який представляв Грецію два десятиліття, помер 18 вересня 1902 року у віці 69 років від апоплексичного удару і був похований в Одесі на Старому міському цвинтарі. Його місце посів Вільгельм Цезарович Фонтана, Віце-консулом служив досвідчений Єлефтерій Рафаїлович Рафаель, а драгоманом — Феодосій Миколайович Ненно; консульство розміщувалося на вул. Пушкінській, 23²⁴, після смерті І.Г. Вучини — на вул. Катерининській у будинку Данова²⁵.

У 1915 році в Одесі зареєстровано 21 консульську установу: 8 Генеральних консульств — Італії, Великобританії, Румунії, Греції, Персії, Сербії, Аргентини, Болгарії; 12 консульств — Франції, Іспанії, Португалії, Швейцарії, Нідерландів, Королівства Данії, Бельгії, Швеції, Норвегії, США, Панамської Республіки, Князівства Монако і Республіки Уругвай (Південна Америка) та 1 віце-консульство — Бразилії.

Генеральне Консульство Греції перебувало на Миколаївському (Приморському) Бульварі, 1. Його очолював Еммануїл Георгійович Капсамбелі, заступником був Язон Павлович Георгіаді. Посаду драгомана (перекладача) займав Олександр Іванович Коандзакі²⁶.

Ці ж установи діяли у 1917 році, за виключенням 6-ти: закрили свої Генеральні консульства Сербія, Аргентина і Болгарія, також перестали діяти консульства Панамської Республіки, Князівства Монако і Республіки Уругвай²⁷.

Перша світова війна, революції в Європі, падіння Російської імперії і громадянська війна на її теренах безпосередньо відобразилися на історії північно-причорноморського регіону, перш за все на його адміністративно-правовому статусі. 7(20) листопада 1917 року III Універсалом Української Центральної ради більша частина Новоросії — «Катеринославщина, Херсонщина, Таврія (без Криму)» — була оголошена територією Народної Української Республіки. Але крім УНР, на південну Україну заявили свої претензії інші політичні сили — монархісти, що прагнули реставрувати «Єдину і неділиму» Російську імперію; більшовики, що проголосили радянську Україну у федерації з радянською Росією, а також іноземні союзники учасників громадянської війни. У результаті влада неодноразово переходила з рук в руки, а військова присутність країн Четверного союзу і Антанти привертала увагу до цієї території не тільки Європи, а й усього світу.

Після утворення у березні 1917 р. Української Центральної Ради на Україну звернули увагу держави Антанти, які сподівалися, що Україна стане їхнім союзником у війні проти Четверного Союзу. 23 грудня 1917 р. у Парижі була підписана Англо-Французька Конвенція — таємний документ про розгортання й координацію акцій Антанти, спрямованих на

протидію німцям і «відновлення порядку» в стратегічно важливих регіонах колишньої Російської імперії, де Париж і Лондон мали серйозні економічні й геополітичні інтереси. Він передбачав розподіл сфер впливу, згідно з яким Україна, Крим і Бессарабія відводилися Франції, а козачі землі і Кавказ — Англії. Одеса у цьому розкладі займала чільне місце як перехрестя міжнародної політики.

У жовтні–листопаді 1918 року, при гетьмані Скоропадському, в Українській Державі діяло 77 іноземних консульств у 13-ти містах²⁸. 19 консульств розміщувалися саме в Одесі — від таких країн як Німеччина, Північно-Американські Злучені Держави, Австро-Угорщина, Іспанія, Франція, Англія, Туреччина, Бельгія, Бразильські Злучені Держави, Чилі, Данія, Греція, Японія, Нідерланди, Персія, Португалія, Румунія, Швеція і Норвегія, Швейцарія²⁹.

Греція мала в Україні 7 дипломатичних установ — генеральне консульство в Одесі, консульство у Києві та віце-консульства у Миколаєві, Ізмаїлі, Акермані, Бердянську і Маріуполі. За кількістю установ це була третя після Англії і Франції країна, чия присутність у Причорноморському регіоні була помітною і мала давні традиції.

Період 1917–1921 років в історії Одеси сповнений драматизму соціальних переломів, під час яких іноземні консульства поступово згортали свою діяльність. 3 січня 1918 року (за новим ст.), після перемоги повстання більшовиків, анархістів та лівих есерів, Одесу оголосили «вільним містом», а вже 20 лютого 1918 року була проголошена Одеська Радянська Республіка (ОРР), яка включала території Бессарабської та Херсонської губерній зі столицею в Одесі. Республіка проіснувала 22 дні. За умовами Берестейського миру, 13 березня 1918 року Одеська Радянська Республіка була окупована австро-німецькими військами і припинила своє існування.

Восени 1918 р., по закінченні Першої світової війни, на міжнародній арені відбулися значні зміни. На початку листопада 1918 р. у Німеччині і Австро-Угорщині вибухнули антимонархічні революції, які прискорили укладення низки міжнародних договорів і угод. 11 листопада 1918 р. у Комп'єні була підписана угода між країнами Антанти і Троїстим союзом, за якою німецькі і австрійські війська мали залишатися на своїх позиціях, у т.ч. на окупованих ними територіях, до прибуття військ Антанти.

Страх перед розповсюдженням революційних настроїв у Європі з Росії змусив генштаб головного командування союзними арміями виробити план створення на території колишньої Російської імперії нового політичного режиму. Для цієї мети 4 (18) грудня 1918 року війська Антанти висадилися в Одесі, Новоросійську, Ялті і Севастополі. Дві дивізії включали французьких моряків, колоніальні підрозділи алжирців, сенегальців і в'єтнамців. У січні 1919-го висадилося грецька дивізія.

Війська Антанти опинилися у складному становищі. На володіння Одесою претендувало одразу декілька політичних сил, які готові були зі зброєю у руках воювати за цей стратегічно найважливіший пункт у Причорномор'ї.

Добровольча армія під командуванням генерала царської армії Антона Денікіна воювала за єдину і неділиму монархічну Росію. Армія базувалася у Катеринодарі на Дону. Представник Денікіна генерал Олексій Гришин-Алмазов на пропозицію французів зайняв посаду військового губернатора Причорномор'я і градоначальника Одеси. У лютому 1919 року головнокомандувачем Південно-Західного краю став генерал А. Санніков. З офіцерів і солдатів гетьманських частин Скоропадського, що приєдналися до білогвардійців в Одесі, була створена Одеська стрілецька бригада під командуванням генерала Н. Тимановського .

Війська УНР, очолювані Головним отаманом С. Петлюрою, воювали за незалежну Україну, під Одесою їх представляла 10-тисячна бригада селянського ватажка отамана Григор'єва, який був тимчасовим союзником Петлюри, вів партизанську війну проти всіх політичних сил, а з 1919 р. перейшов під червоні прапори.

Червона Армія під командуванням В. Антонова-Овсієнка, який у січні–червні 1919-го очолював Український фронт, планувала захоплення всієї України, яку більшовики бачили виключно у складі більшовицької Росії.

У грудні 1918-го в Одесі встановилося фактичне трьохвладдя: війська Антанти контролювали район порту, білогвардійці зайняли прилеглі вулиці, а війська УНР — решту міста. Антанта висловила ультиматум українським військам, які покинули місто 20 грудня. Таким чином, адміністративну владу в Одесі до кінця березня 1919 року розділили французи і білогвардійці. Але стабільності не було — солдати всіх без виключення армій вже не хотіли воювати. На них впливала більшовицька пропаганда — у місті діяла сильна підпільна організація.

23 березня (5 квітня) 1919 року війська Антанти залишили Одесу, протримавшись усього 3,5 місяці. Причиною був не тільки наступ червоних, а й політичні криза у Франції: прем'єр-міністр Ж. Клемансо подав у відставку і ліві радикали терміново відізнали свій десант додому.

24 березня (6 квітня) 1919 року в Одесі була вдруге встановлена влада більшовиків. А вже у серпні місто захопив А. Денікін, який контролював його півроку — до 6 лютого 1920 року. Влітку–восени 1919 р. в Одесі накопичилася величезна кількість військовополонених і біженців, що потребували негайної відправки на батьківщину. Для Головного начальника Криму і Херсонської губернії генерал-лейтенанта Шилінга це було величезною проблемою, оскільки всі ці потерпілі потребували негайного розміщення, забезпечення їжею та медикаментами. З цією метою в

Одеському районі було створене спеціальне Управління по евакуації полонених і біженців під керівництвом особливо уповноваженого полковника Шульца, який почав роботу у тісній співпраці з дипломатами³⁰.

14 вересня 1919 р. Великобританський консул в Одесі Уільям Монро Карр сповістив Шульца про порядок та маршрути евакуації: 1) турки можуть евакуюватися в Константинополь негайно і без перешкод; 2) сербо-хорвати висадці у Константинополі не підлягають; (вони евакуюються через Румунію або морським шляхом через Салоніки без висадки у Константинополі); 3) чехо-словаки до особливого розпорядження залишаються в Одесі; 4) палестинські євреї евакуюються до Константинополя і там передаються Англо-Американській Місії, яка евакуює їх до Палестини. Для цього фрахтувалися кораблі різних товариств — Російського Товариства Пароплавства і Торгівлі (РОПТ, пароплави «В.К. Ксенія», «Лазарев», «Труд»), Російсько-Балканського Торгового Товариства (А. Гершкович), Товариство «Гермес» та ін.

Турецькопідданими військовополоненими, яких в Одеському районі накопичилося 160000, займалося Турецьке генеральне консульство, яке діяло у тандемі з Уповноваженим Червоного півмісяця Мустафою Шейх-Заде та секретарем Г. Георгіаді. Серед турецькопідданих біженців було чимало греків.

З рапортів Шилінга і Шульца відомо, що у серпні 1919 року в Одесі зібралося чимало грузинськопідданих, які перебували тут майже півроку і страшенно потерпали від хвороб і недоїдання. Грузинське консульство в Одесі на чолі з Генеральним Консулом Грузинської республіки Є. Ушверідзе вживало усіх можливих заходів для повернення їх на батьківщину.

Серед військовополонених налічувалося підданих Болгарського царства — 229 осіб, Палестини — 505 чол., Вірменії — 165 чол., також була значна кількість підданих Королівства Сербії, Хорватії і Словенії, Польщі. Для допомоги останнім в Одесі діяв Польський реєміграційний комітет при Польському консульстві.

17 листопада 1919 року в Одесі відбулася подія, яка стала поворотним етапом українських національно-визвольних змагань і призвела до політичної й військової катастрофи Уряду УНР. Цього дня була підписана угода між Українською Галицькою Армією (УГА) та денікінськими Збройними Силами Півдня Росії (ЗСПР). Незадовго до цього, 6 листопада, головнокомандувач УГА генерал-четник Мирон Тарнавський за власною ініціативою припинив військові дії проти Денікіна і підписав з ним у Зятківцях³¹ військову угоду про перемир'я.

Армія УНР, залишившись без союзника, змушена була з боями відступити на Волинь. З півночі на неї наступала більшовицька Червона

армія, з півдня — російська Біла Гвардія А. Денікіна, а із заходу — Польська армія генерала Ю. Пілсудського. Під ударами противників Українська армія розпалася. Одна частина її війська разом з Головним Отаманом перейшла до Польщі. Вночі 5–6 грудня 1919-го С. Петлюра виїхав до Варшави.

Друга частина армії УНР на чолі з генералом М. Омеляновичем-Павленком продовжила боротьбу і 6 грудня вирушила у перший зимовий похід по тилах денікінців та Червоної армії, перейшовши до партизанських дій.

Члени Директорії емігрували за кордон — уряд УНР перестав відігравати роль самостійного політичного чинника.

Недовго трималися на півдні й денікінці. 7 лютого 1920 року Одеса знову стала радянською. Влада негайно почала виявляти «антирадянські елементи», до яких були зараховані перш за все дипломатичні представництва «імперіалістичних» держав. Для боротьби зі шпигунами і розвідками, які маскувалися під дипломатичними вивісками, радянській владі необхідно було здійснити особливі заходи. З цією метою Колегія ВУЧК створила спеціальну комісію по боротьбі з міжнародною контрреволюцією у складі С. Косіора, М. Лациса, А. Іоффе.

Для іноземців, зокрема, для консулів, перебування на радянській території у цей час було пов'язане зі смертельною загрозою: їх підозрювали і звинувачували у шпигунстві та організації таємних змов на користь капіталістичних держав. До найбільш небезпечних і «злочинних» зарахували перш за все дипломатичні установи США (керівник американської агентури Дасоуелл, американський консул у Києві і Одесі Дженкінс), Франції (колишній посол Франції в Росії Нуланс), Англії і Польщі. Деяким дипломатам перебування на радянській території коштувало життя. Так, у квітні 1920 року в Одесі був арештований грецький консул Серафідіс — за нібито шпигунську діяльність та організацію таємної білогвардійської групи. Чекісти стверджували, що Серафідіс одержав від генерала Добровольчої армії Гаврилова декілька мільйонів російських рублів для ведення підривної роботи в армії і установах, що організація об'єднувала біля 300 білогвардійців, які планували повстання проти більшовиків, встановили контакти зі злочинцями, і що один з агентів цієї групи Петрата здійснив спробу влаштуватися на службу до міліції³². Доля Серафідіса була також трагічною: він був розстріляний у застінках одеської ЧК.

Отже, упродовж XIX і до 1920 року іноземні консульства відіграли значну роль у встановленні міждержавних політичних, економічних, та культурних зв'язків. Особливих успіхів було досягнуто у сприянні розвитку зовнішньої торгівлі, налагодженні культурних і особистісних кон-

тактів між націями і народами. Консульський корпус іноземних представництв в Одесі репрезентували як посланці країн-партнерів, так і відомі представники місцевих етнічних громад, що запрошувалися урядами різних країн Європи представляти їх інтереси у Росії. З погляду автора, діяльність останніх видається більш яскравою і помітною в силу використання ними власного досвіду іммігрантів, які успішно інтегрувалися у російське станове суспільство, пройшли певні стадії адаптації і досягли значних успіхів, але у той же час не розивали зв'язків з батьківщиною, а навпаки, суттєво розвинули міжнародні контакти³³. Досвід їх діяльності та біографії варто ретельно досліджувати і як приклади особистісних досягнень, і як повчальні сторінки історії дипломатії на теренах України.

¹ Держархів Одеської обл., ф. 59 (Одеський будівельний комітет), оп. 3, спр. 69 (По прошенню Неаполитанского Генерального Консула Феликса Дерибаса об откомандировании архитектора для указания границ хутору его, состоящему в споре с помощником Черноморского Гребного Флота Лукою Франжи), арк. 1–15.

² *Белоусова Л.Г.* Де Рибасы и Дерибасы в Одесском архиве // ДНК. Информационно-аналитический журнал. — 2005: № 1 (10). — С. 54–57; № 2 (11). — С. 86–87.

³ Держархів Одеської обл., ф. 17 (Одеський міський магістрат), оп. 3, спр. 134 (По прошенню проживающего в Одессе архитектора Франца Фраполли на отставного майора Феликса Де Рибаса о претендуемых первым 3250 рублей за совместно построенный дом). Справа не збереглася, є заголовок в описі фонду.

⁴ Там само, ф. 59 (Одеський будівельний комітет), оп. 2, спр. 18 (О проданном майором Дерибасом доме, состоящем в Одессе, и саде, подаренном г. Одессе. 1806 г.), арк. 1–141; ф. 2 (Канцелярія Одеського градоначальника), оп. 1, спр. 11 (О покупке для банковской учетной конторы домов майора Де Рибаса. 1806 г.), арк. 1–56.

⁵ Там само, ф. 2 (Канцелярія одеського градоначальника), оп. 1, спр. 390 (По прошенню Михаила и Антона Де Рибас о принятии их в русское подданство. 1853 г.), 4 арк.

⁶ Там само, ф. 2 (Канцелярія Одеського градоначальника), оп. 1, спр. 357 (О назначении Дерибаса редактором Одесского Вестника. 1853 г.), арк. 1–8.

⁷ Там само, ф. 1 (Управління новоросійського і бессарабського генерал-губернатора), оп. 192 (1840 р.), спр. 49 (О разрешении поднять флаги на домах консулов. 1840 г.), арк. 4–13.

⁸ Там само, ф. 2 (Канцелярія Одеського градоначальника), оп. 1, спр. 883 (О назначении консулов), арк. 23.

⁹ Там само, ф. 2 (Канцелярія Одеського градоначальника), оп. 1, спр. 1842 (О назначении консулов), арк. 17–18.

¹⁰ Там само, арк. 44–46.

¹¹ Там же, ф. 2 (Канцелярія Одеського градоначальника), оп. 1, спр. 2104 (Об одесских консулах), арк. 2.

¹² Відомості з довідкових видань: Греки Одессы: Именной указатель по метрическим книгам Одесской Греческой Свято-Троицкой церкви / Авт. и сост.: Л.Г. Белоусова,

М.Г. Батурина, А.Е. Бух, Т.Е. Волкова, Г.Л. Малинова, А.В. Мартыненко, А.М. Паниван, В.В. Харковенко. — Ч. I. 1800–1831. — Одесса, 2000. — 364 с.; Ч. II. 1834–1852. — Одесса, 2002. — 372 с.; Ч. III. 1853–1874. — Одесса, 2004. — 237 с.; Ч. IV. 1875–1891 / Одесса, 2005. — 332 с.; Ч. V. 1892–1906. — Одесса, 2005. — 242 с.; Ч. VI. 1907–1920. — Одесса, 2009. — 344 с.

¹³ Держархів Одеської обл., ф. 1, оп. 192 (1840 р.), спр. 49 (О разрешении поднять флаги на домах консулов. 1840 г.), арк. 1–24.

¹⁴ Там же, ф. 1, оп. 192 (1840 р.), спр. 49 (О разрешении поднять флаги на домах консулов. 1840 г.), арк. 5–6.

¹⁵ Державний архів Одеської області, КМФ № 1 «Колекція мікрофільмів „Дипломатична кореспонденція між консулом США в Одесі та Державним Департаментом США”» — 7 рулонів, 3213 кадрів за 1831–1906 роки.

¹⁶ К. Αυγητίδης «Θεόδωρος Παύλου Ροδοκανάκης : ο μεγαλέμπορος, επιχειρηματίας, πλοιοκτήτης και τραπεζίτης της Οδησσού» Έκδοση: Χίος : Άλφα Πι, 2004.

¹⁷ Адрес-календарь Одесского градоначальства на 1893 год. — Одесса: Тип. Штаба войск Од. Воен. Округа, 1892. — Сс. 240–244.

¹⁸ Тут і далі відомості про династичні шлюби подаються за даними видань: Федорченко В. Дом Романовых. Энциклопедия биографий. — Т. 1 (А–Л). — М.–СПб: Изд-ва «Олма-Пресс», «Бонус», 2000. — С. 189.

¹⁹ Держархів Одеської обл., ф. 765 (Одеське грецьке благодійне товариство), оп. 1, спр. 3 (Переписка с одесским градоначальником, учебным округом и другими об учреждении в Одессе Греческого благотворительного общества. 1888–1898 pp.), арк. 31, 67.

²⁰ Там же, ф. 2 (Канцелярія одеського градоначальника), оп. 2, спр. 2454 (О консулах), арк. 47–49; ф. 5 (Управління Одеського тимчасового военного губернатора), оп. 1, спр. 9995 на 8 арк.

²¹ Держархів Одеської обл., ф. 765 (Грецьке благодійне товариство), оп. 1, спр. 3 (Переписка с одесским градоначальником, учебным округом и другими об учреждении в Одессе Греческого благотворительного общества. 1888–1898 pp.), арк. 67–67 зв.

²² Адрес-календарь Одесского градоначальства на 1889 год. — Одесса: Тип. Од. Воен. Окр., 1888. — Сс. 236–240, 254.

²³ Вся Одесса. Справочник недвижимых имуществ Одесского градоначальства на 1899 год. Иллюстрированное издание В.К. Фельдберга. — Одесса, 1899. — С. 292.

²⁴ Адрес-календарь Одесского градоначальства на 1901 год. — Одесса: Тип. Од. Воен. Окря, 1900. — Сс. 209–213.

²⁵ Адрес-календарь Одесского градоначальства на 1905 год. — Одесса: Изд. Извест. Од. град-ва, 1906. — Сс. 160–163.

²⁶ Адрес-календарь Одесского градоначальства на 1915 год. — Одесса: Тип. Од. Воен. Окря, 1888. — Сс. 287–291.

²⁷ Адрес-календарь Одесского градоначальства на 1917 год. — Одесса: Изд. Извест. Од. град-ва, 1917. — Сс. 60–63.

²⁸ Австро-Угорщина — 6; Англія — 11; Бельгія — 3; Бразильські Злучені Держави — 2; Греція — 7; Данія — 4; Іспанія — 6; Китай — 1; Нідерланди — 3; Німеччина — 5; Персія — 3; Португалія — 3; Румунія — 3; Сербія — 1; США — 2; Туреччина — 3; Франція — 8; Чилі — 1; Швейцарія — 1; Швеція і Норвегія — 3; Японія — 1. Консульства розмішувалися у містах Київ, Одеса, Севастополь, Бердянськ, Маріуполь, Катеринослав, Ізмаїл, Акерман, Харків, Рені, Керч, Таганрог, Новоселиці.

²⁹ Історія української дипломатії: перші кроки на міжнародній арені (1918–1924 рр.): документи і матеріали / упоряд. док.: Андрієвська Л.В. [та ін.]; редкол.: К.І. Грищенко (голова) [та ін.]. — К.: Вид-во гуманіт. л-ри, 2010. — С. 274–278.

³⁰ Держархів Одеської обл., ф. Р-65, оп.1, спр. 2, арк. 1-39; спр. 5, арк. 1–95; спр. 15, арк. 1–148.

³¹ Подільська губернія, тепер — Вінницька область

³² Маймескулов В., Рогожин А., Сташиц В. Всеукраинская Чрезвычайная комиссия (1918–1922). — Харьков: «Основа», 1990. — С. 202.

³³ Біографічні дані про іноземних консулів та їх діяльність наявні переважно у справах Канцелярії одеського градоначальника про їх призначення та листуванні: ф. 2, оп. 1, справи 493 (1857 р., Карл Мемерт — консул Ангальт-Дессау), 3908 (1872 р., англійський консул, заголовок справи в описі), 973 (1875 р.), 987 (1876 р.), 1039 (1877 р.), 1150 (1879 р.), 1465 (1884 р.), 1622 (1887 р.), 1685 (1888 р.), 1751 (1889 р.), 1815 (1890 р.), 1840 (1891 р.), 1842 (1891 р.), 1915 (1892 р.), 2038 (1894 р.), 2104 (1895 р.), 2208 (1896 р.), 2640 (1899 р.), 2705 (1900 г.), 2825 (1901 р.), 3016 (1903 г.), 3016 а (1903 г.), 3263 (1907 г.), 3254 (1907 г., консул Неохико Фукуда), 3345 (1909 г.), 3399 (1910 г.), 3453 (1911), 3599 (1914), 3908 (1872 г., англійський консул).

В статье освещены некоторые аспекты деятельности иностранных консульств в Одессе, которые нашли отражение в фондах Государственного архива Одесской области: установление межгосударственных связей, содействие развитию внешней торговли, налаживание культурных и личностных контактов между нациями и народами. Особое внимание уделено одесским купцам и военным, которые исполняли консульские обязанности, таким, как Генеральный консул Неаполя Ф.М. Де Рибас, Генеральный консул Греции И.Г. Вучина, консул США С.И. Ралли, консул Тосканы Ф.И. Родоканаки.

Ключевые слова: иностранные консульства, консулы, Одесса.

The article highlights foreign consulates in Odessa, as reflected in the records of the State Archives of Odessa Region. The focus of research is some aspects of their activities towards the establishment of international relations, foreign trade promotion, cultural adjustment and personal contacts between nations and peoples. Special attention is paid to the Odessa merchants and militarymen who performed the consular duties, such as Consul General of Naples F.M. De Ribas, Consul General of Greece I.G. Vouchina, USA Consul of the USA S.I. Ralli, Consul of Tuscany F.I. Rodokanaki.

Keywords: foreign consulates, consuls, Odessa.